

Fag:	Vejleder:
Kultur- og samfundsfaggruppe - Historie B	

Område:
De Kellerske Anstalter

Opgaveformulering:
<p>Redegør for den samfundsudvikling, der lå bag oprettelsen af de Kellerske Anstalter.</p> <p>Analysér forskelligartet kildemateriale med henblik på at belyse behandlingen af kvinderne på de kellerske anstalter.</p> <p>Vurdér med udgangspunkt i de personlige beretninger fra patienter på de Kellerske Anstalter, om den danske stat skal give kvinderne en undskyldning.</p> <p><i>Opgavens omfang: 10-15 sider sider à 2400 tegn inkl. mellemrum – men ekskl. forside, indholdsfortegnelse, fodnoter, litteraturliste og eventuelle bilag.</i></p>

<p>Denne side skal indsættes som forsiden i besvarelsen Besvarelsen afleveres, som PDF-fil i Netprøver.dk senest fredag d. 12. april, kl. 11.30</p>

Indholdsfortegnelse

1.0. Indledning	1
2.0. De Kellerske anstalter	1
2.1. Darwin og Mendel	2
2.2. Opbygningen af De Kellerske Anstalter	4
2.3. Sprogø og pigen	4
3.0. Behandlingen af kvinderne på De Kellerske Anstalter	5
3.1. K.K. Steincke	5
3.1.1. Repræsentativ som kilde	9
3.2. Sterilisationssag	9
3.2.1. Narrativer	10
3.2.2. Repræsentativ som kilde	12
4.0. En undskyldning	13
4.1. Hvorfor ønsker man en undskyldning	13
4.2. Hvorfor skulle der gå flere år før Sprogøpigerne fik undskyldning	14
5.0. Konklusion	15
6.0. Litteraturliste	17

Resume

Denne opgave undersøger om der er berettigelse for en officiel undskyldning til de tidligere Sprogøpiger, der var ofre for systematiske svigt, legitimerede af den danske stat under åndssvageforsorgen gennem 1900-tallet. Herunder straf, isolering og sterilisering af tidens moralsk åndssvage kvinder. Der redegøres første for den samfundsudvikling der oprettede De Kellerske Anstalter. Derefter bliver der ud fra en erindring af K. K. Steincke og en sterilisationssag undersøgt behandlingen og hvordan overlægen og staten fremmede sterilisering af de åndssvage som en nødvendighed for samfundet og, hvilke kvinder de ønskede steriliseret. Undersøgelsen giver et billede af at samfundet så det som en nødvendighed, med tendenser til at fremme de økonomiske gevinster og se det Humane som det, der fremmer det moderne samfund og menneske, der ønsker afvikling fremfor udvikling af de syge gener. På den baggrund og ud fra personlige beretninger vil det til sidst vurderes om disse kvinder var berettigede den undskyldning de fik sidste år.

1.0. Indledning

Gennem 1800-tallet voksede et nyt menneske ideal frem og i takt med den nye indsigt i naturvidenskaben voksede en nødvendighed for at isolere individer, der ikke opførte sig indenfor normen. Med 1900-tallet voksede denne gruppe af individer, der af samfundet blev set som unormale og dermed anbragt på anstalt og senere i forbindelse med de eugeniske strømninger der var i 1920'erne indførte Danmark i 1929 den første sterilisationslov og i 1934 blev det lovligt at anvende tvang til at belemre de åndssvages frihed. I denne opgave vil jeg undersøge, på hvilken baggrund disse kvinder, der af samfundet blev anset som værende løst sagtige, letfærdige og farlige for det moderne samfund da man mente de var betinget af arvelige belastninger blev anbragt på Sprogø og steriliseret. Dertil vil jeg også komme ind på, hvilket liv kvinderne har haft på Sprogø og, hvilket liv svigtene de har været udsat for, har givet dem. Det vil jeg belyse ud fra en erindring af K.K. Steincke *Om vedtagelsen i 1943 af Tvangsterilisationsloven, 1947* samt en sterilisationssag fra 1930-1934 vedrørende tidlige Sprogøpiger som jeg vil supplere med personlige beretninger om livet på en Kellersk Anstalt, der er skildret i podcasten *Karoline, Journal 5305*. På den baggrund vil jeg vurdere om de på baggrund af de svigt de har været ude for fra statens side, fortjener en officiel undskyldning. Det vil komme frem til ved først at redegøre for den samfundsudvikling, der lå bag oprettelsen af De Kellerske Anstalter. Dernæst vil jeg ud fra af forskellige kilder herunder K.K. Steincke og sterilisationssagen belyse behandlingen af kvinderne på De Kellerske Anstalter med særligt fokus på Sprogø. Til sidste vil jeg på den baggrund og ud fra de personlige beretninger vurdere om kvinderne er berettigede en officiel undskyldning.

2.0. De Kellerske anstalter

1850 til 1920 var en periode med fremskridt i Danmark, tiden bærer præg af industrialiseringen, der havde sin optakt i forbindelse med nye teknologier "som dampmaskiner, elektricitet og jernbaner", der forandrede samfundsstrukturen og, hvordan folk bosatte sig. De nye tider satte nemlig skub i urbaniseringen, hvor befolkningen flyttede fra landet ind mod byerne på grund af de nye arbejdspladser, der opstod i 1800-tallet. Dermed ændrede Danmark sig fra at basere sin produktion i landbruget til at fungere i industrien. Den tilvækst der skete, var god for den økonomiske vækst, men disse nye tider

med livet i byen var dog ikke lige med bedre vilkår for alle borger. Da tilværelsen for mange tilflytter bød på kummerlige kår præget af fattigdom, arbejdsløshed og elendighed i arbejderkvartererne, da befolkningen i byerne voksede hurtigere end der kom nye og flere arbejdsplads på fabrikkerne. Derudover fremsatte 1800-tallet også nye opdagelser og indsigt i naturvidenskaben, der gav mennesket mulighed for at forstå sig selv og samfundet på en anden måde end hidtil og mulighed for at regulere samfundet med en tilgang til mennesket "som en aktiv medskaber af verden", der havde forudsætninger for at skabe sin egen vej.¹

Derudover var de nye tendenser også med til at indkredse opfattelsen af mennesket i et forandret menneskeideal, der klassificerede, hvad det moderne menneske var. Idealet satte rammer og normer for, hvad og, hvordan et ordentligt og rigtigt menneske var og opførte sig. I 1800-tallet ansås et rigtigt menneske som et anstændigt og dannet individ, der vedholdte dyder som "flid, sparsommelighed, punktlighed, effektivitet og disciplin." Samt udholdenhed som sin højeste prioritet i livets dannelse, i opdragelsen, i skolen og på arbejdet, der for det moderne menneske var "målet med tilværelsen." Det moderne menneske udviste altså ikke uanstændig adfærd, der gik imod tidens normer som tidens afviger gjorde. Det moderne menneske havde kontrol over deres adfærd som de kontrollerede efter deres indrettet selvjustits og pinlighedssans.² Tidens afvigere også kaldt "det gale menneske" stod i kontrast til den norm. Det gale menneske var afsindig³ eller på anden måde en, der ikke indrettede sig efter tidens normer som "Selvbeherskelse og fornuftsbetonet opførsel." De var derimod set som værende "dyriske afvigere", der manglede fornuft til at kontrollere de dyriske drifter herunder de seksuelle.⁴

2.1. Darwin og Mendel

Charles Darwin og Gregor Mendel var naturvidenskabsmænd og spillede særlig rolle i opfattelsen af afvigerne fra slut 1800-tallet og op gennem 1900-tallet. Naturvidenskaben beviste nemlig evidens for arveligheden og, at åndssvaghed ifølge Darwins teori ikke kun var

¹ Granov, 2015

² Duedahl, 2019, S. 12

³ Ordnet.dk: Afsindig = person der er psykisk ude af balance og er gået amok der kan være forudsat af traumer

⁴ Duedahl, 2019, S. 12-14

forudsætning af menneskeidealet men "et naturvidenskabeligt faktum".⁵ Charles Darwins teori omhandlede den: "naturlige udvælgelse og de bedste egnedes overlevelse." Teorien fremsagde altså, at det er den stærkeste og mest tilpassede, der overlever. Denne teori om den stærkes overlevelse blev tolket af bl.a. Christian Keller, der opfattede tidens "stærke menneske" som et "intelligent og sundt menneske" da mennesket i det "rentable og disciplinerede samfund", var dannet, arbejdsom og prioriterede sine dyder højt og stræbte efter idealet om det moderne menneske. Afvigerne det såkaldt gale menneske blev derimod set på som et svagt individ der lagde samfundet til last med deres ukontrollerede adfærd.⁶

Gregor Mendels teori byggede på undersøgelser af ærteblomster, der beviste at blomstens farve nedarves gennem generationer. Mendel opdagede nemlig genetikken, der i Mendels teori viser sig at nedarve fra en ærteblomst.⁷ Opdagelsen bevidste, at der var evidens for arveligheden bag blomsters farve, som de mente i sin praksis kunne tillægges menneskehedens arvelighed. Åndssvaghed ansås hermed for at være en forudsætning af arveligt belastet gener eller dårligt arvemateriale, der vil forudsætte at afvigere ville producere afvigere, som i den grad ansås som "uhelbredelige". Mendels teori blev derfor af "Christian Keller og andre danske åndssvægelæger" set som den ny afgørende viden for isolationen af de åndssvage, da teorien ikke kunne føre belæg for at helbredelse af de åndssvage var en realitet, men derimod skyldtes "syge gener" der ansås som farlige for samfundet og menneskeheden på grund af degenerationen, der vil udvikles med åndssvages formering, der gennem generationer vil gøre samfundet mere åndssvag.⁸ Derfor satte samfundet i forbindelse med 1900-tallet kraftigt ind overfor flere grupper af mennesker, der ansås for at være åndssvage. Åndssvaghed var ikke kun ved nedsatte åndsevner, men også Karaktersyge mennesker, der blev anbragt på anstalterne fordi deres åndssvaghed lå i moralen overfor andre mennesker. Det var i kvindernes tilfælde dem, der ikke kunne kontrollere de dyriske drifter, der var farlige for samfundet.⁹

⁵ Duedahl, 2019, S. 24

⁶ Duedahl, 2019, S. 24

⁷ Christensen, 2024

⁸ Duedahl, 2019, S. 24

⁹ Duedahl, 2019, S. 46

2.2. Opbygningen af De Kellerske Anstalter

Christian Keller var professor og overlæge ved De Kellerske Anstalter som han overtog efter sin far Johan Keller i 1884. (Duedahl, S. 20) Johan Keller var anstaltens opretter med sin spæde start som institut for døvstumme i 1807 en "blindeskole" i 1811 og en eksakt galeanstalt i 1816. Videnskaben gik dog sener ind og splittede galeanstalten op i sindssyge og idioter så man bedre kunne påvirke det gale menneskes fornuft. Det skabte i 1855 "helbredsanstalten for idiotiske, svagsindige og epileptiske børn i Gammel Bakkehus på Frederiksberg" også kaldet "idiotanstalten" senere hen. (Duedahl, S. 14-15) I 1894 flyttes de resterende døvstumme børn "til Det Kgl. Døvstummeinstitut i Nyborg". Herfra fungere De Kellerske Anstalter kun som anstalt for åndssvage. Ved køb af "Møllegården og Avlsgården i Brejning" i 1898 gøres Brejning til hovedsæde for De Kellerske Anstalter, der i 1911 får filial på "Livø"¹⁰ og i 1923 oprettes en isolationsanstalt "for moralsk åndssvage kvinder" på Sprogø.¹¹

2.3. Sprogø og pigen

Sprogø kvindeanstalt var isolations ø fra 1923-1961 for de kvinder, der af samfundet ansås som værende "moralisk åndssvage" det var "antisociale åndssvage kvinder, hvis adfærd var præget af letfærdighed og løbsagtighed" der blev anbragt på øen. Begrebet Letfærdig ligger op at ordet "letsindig", som henviser til en person, der "tager let og ubekymret på tingene" og dermed tit eller til tider udviser "uforsigtig" eller direkte "skødesløs" opførsel overfor andre mennesker med deres til tider "kæphøje" tilgang til sandheden, der fremstår samvittighedsløs overfor et andet menneske. Begrebet ligger tæt op at begrebet løbsagtig som henviser til en person hvis udtalelser ligger "løst eller utilstrækkeligt" ift. påstandens troværdighed. Begreberne henviser til at Sprogø-pigen var ganske ustyrlig i sin tankegang og udtale, der sjældent blev opfattet troværdig. Desuden henviser begreberne sig også til personer med en seksuel løssluppenhed altså i dette tilfælde kvinder, der har seksuel omgang, der ikke arter sig indenfor normen.¹² Det var seksuel omgang, der fandt sted gennem fx utugt.¹³ Sådan opførsel kunne være grundlag for indsættelse på Sprogø samt

¹⁰ Livø = "isolationsanstalt for antisociale og moralsk åndssvage mænd"

¹¹ Duedahl, 2019, S. 191-194

¹² Ordnet.dk: Letfærdig = letsindig, Løbsagtig

¹³ Ordnet.dk: utugt = Seksuel samvær uden for ægteskabet

fødsler, tyveri og anden løbsagtig adfærd var årsager til isolering på Sprogø.¹⁴ Da samfundet mente at kvindens degenererede arvemateriale og deres svage begavelse vil afføde dumme og ”degenereret afkom”, som vil lægge samfundet til last.¹⁵

3.0. Behandlingen af kvinderne på De Kellerske Anstalter

For at belyse behandlingen af kvinderne på De Kellerske Anstalter vil jeg se på to forskelligartede kilder: henholdsvis en erindring af ”K.K. Steincke *Om vedtagelsen i 1934 af tvangsterilisationsloven, 1947*” samt en sterilisationssag fra 1930-1934 angående tidligere Sprogøpige *Carla Hansine Petersen*. Sidstnævnte kilde vil jeg supplere med podcasten *Karoline, Journal 5305*. Kilderne er udvalgt med henblik på at få indblik i, hvilke kvinder det var samfundet stemplede som moralsk åndssvag og internerede på isolationsanstalt samt Politiken og menneskesynet, der legitimerede tvangssterilisering af disse kvinder.

3.1. K.K. Steincke

K.K. Steincke var fremtrædende socialdemokratisk politiker i 1900-tallet især indenfor den eugeniske politik¹⁶ i Danmark og medansvarlig for de love, der belemrede de åndssvages frihed. Steincke skriver i 1947 sin erindring *Det trækker op*, hvor han på side 142-144 skildrer ”vedtagelsen af *Lov om Foranstaltninger vedrørende aands svage af 16. maj 1934*” eller ”*Tvangsterilisationsloven*” som den også hedder. Kildens ophav er en offentlig institutionel kilde skrevet til den danske befolkning, udgivet af forlaget FREMAD i København. Den er skrevet i 1947, to år efter 2. verdenskrigsslutning, konteksten for dens ophav er, at begrebet eugenik og dens praksis stod for kritik både i udlandet og Danmark på grund af den tilgang Tyskland havde haft til dens ideologi og praksis under krigen, der lagde Tyskland for had efter krigen. Den kritik satte den danske stat herunder Steincke i en position, hvor Steincke må forsvar baggrunden for, hvorfor det var en nødvendighed for samfundet at vedtage disse love. Både ift. eugenikken og den økonomiske krise i 30'erne, som var nødvendig for staten at få under kontrol.¹⁷ loven var en videreudvikling af sterilisationsloven fra 1929 ”*Lov om adgang til Sterilisation og Kastration*”, som den første banebrydende legitimering til

¹⁴ Kirkebæk, 2004, S. 144

¹⁵ Kirkebæk, 2004, S. 127

¹⁶ Ordnet.dk: Eugenik = racehygiejne = en videnskab hvis metoder ønsker at styre menneskeheden arvelige forudsætninger.

¹⁷ Sørensen, 2021

sterilisation af åndssvage. Sterilisation var på dette tidspunkt et frivilligt valg også ikke helt da de fik et ultimatum, det hed enten et liv på ø-anstalt eller komme ud i samfundet, ved fratagelse af muligheden for børn.¹⁸ Fem år efter i 1934 vedtog Rigsdagen ”Tvangsterilisationsloven” som en samlet lov for foranstaltninger mod de åndssvage, der gav berettigelse til brug af tvang ved sterilisation, indlæggelse og tilbageholdelse af de åndssvage.¹⁹

1930’erne i Danmark bar præg af fattigdom og stor arbejdsløshed på grund af økonomisk krise, der havde sit afsat i krakket på Wall street i New York 1929, der for Danmark samt mange andre lande gennem 30’erne betød enorm økonomisk nedgang, stigende arbejdsløshed samt pris nedskæringer på vare og løn.²⁰ Derudover forudsatte kriserne også en ændrede politik i 30’erne. De fattige arbejder, som her levede under kummerlige kår, havde ikke råd og tid til at passe deres ”utilpassede unge”, der ikke kunne tilpasse sig tidens ideal. De blev sendt på ”opdrageshjem eller åndssvageanstalter” så de kunne disciplineres og udfører deres pligt i samfundet gennem arbejde, trods de var fjernet fra det moderne samfund og familien.²¹ Den nye politik i 30’erne blev derfor at sikre samfundet mod dybere økonomisk nedgang. Det artede sig bl.a. i Kanslergade forliget d. 30. januar 1933,²² som var en forudsætning for udarbejdelsen af socialreformen af socialminister K.K. Steincke og regeringen.²³ Socialreformen trådte ud i samfundet d. 1. oktober 1933 som en samling af 4 love, der udvidede den sociale sikkerhed og folkets rettigheder med bedre tilgang til offentlig forsørg. Socialreformens ideer lagde sig dog tæt op ad eugenikken. Steinckes tanker i socialreformen trækker ideer fra ideologien som Steincke allerede berørt i 1920 i ”Fremtidens Forsørgelsesvæsen” hvor han berettede om ”det sociale minimum”²⁴ kontra det moderne menneske som K.K. Steincke og Christian Keller, der i forbindelse med staten havde

¹⁸ Duedahl, 2019, S. 112

¹⁹ Danmarkshistorien.dk - Aarhus universitet, 2024.

²⁰ Venstre.dk, 2024

²¹ Arslan, 2022, (4:54-5:29)

²² Krautwald og Christiansen, 2024, Kanslergadeforliget: Et forlig mellem Venstre og regeringspartierne for at undgå yderligere økonomisk tilbagegang.

²³ Krautwald og Christiansen, 2024

²⁴ Det sociale minimum: Mennesker der pga. dårlige gener, blev født med en ”fysisk eller intellektuelle funktionsnedsættelser” eller anden form for arvelig belastning: Krautwald, 2024, (socialreformen)

en pligt overfor samfundet til at belemre disse syge geners produktion og frihed, der ville føre til degenereret afkom i fremtiden. Det artede sig i tiltag som "institutionalisering, ægteskabsforbud og sterilisation" den åndssvage kvinde eller mand fik ingen mulighed for at bestemme over et frit liv ift. ægteskab og muligheden for børn når de var sat under åndssvageforsorgen.²⁵

Steincke så vedtagelsen af *tvangsterilisationsloven* som et vigtigt initiativ for at forhindre arveligt belastede afkom i fremtiden, da det vil spare samfundet for mange udgifter, de åndssvage vil pålægge samfundet og staten i fremtiden ved at frisætte de åndssvages produktion: "de store Besparelser, der netop efterhaanden vil følge en Vedtagelse af de rationelle forebyggende Forholdsregler, jeg i Socialreformen har foreslaet netop særlig med Hensyn til aandssvage."²⁶ Steincke fortæller at vedtagelsen af tvang særligt indenfor åndssvageforsorgen og steriliseringen af dem som han foreslog i socialreformen året før, vil spare samfundet for mange udgifter de åndssvage lægger på staten. Steincke så det nemlig som en dyb nødvendighed at sætte ind overfor deres reproduktion som Mendels teori peger på, er farlig for det sunde samfund og menneske, der med den åndssvage degeneration vil gøre samfundet mere åndssvagt: "at Vorherre skulde nære nogen større Interesse i, at Menneskeheden bliver mere aandssvag, end den allerede er." Og hvor man end vender sig hen: paa Møder, i Aviser, i Teatret, ved Revyer, ved Sportskampe, overalt synes Antallet af lettere aandssvage i en fantastisk Stigen."²⁷ Steincke italesætter, at det umuligt kunne være i (...) "Voreherre" eller i nogens henseende at nære særlig omsorg eller (...) "interesse" for at denne degeneration af åndssvaghed skulle fremmes i et samfund, hvor den allerede gennemsyrrer det. (...) "Hvor man end vender sig hen" er menneskeheden ifølge Steincke i kontakt med den åndssvage natur. Steincke bruger i dette citat (...) "Vorherre" som en skaber af menneskeheden, der umuligt kunne være interesseret i denne frisindet natur, der ikke vedholdte samfundets normer, men formerede sig i stigende grad og fik børn i utide, der vil lægge samfundet til last fordi samfundet så de åndssvage for, at være ude af stand til

²⁵ Krautwald, 2024, (socialreformen)

²⁶ Steincke, 1947, S. 143

²⁷ Steincke, 1947, S. 143

at passe deres børn.²⁸ Trods tidens forståelse og indsigt i videnskaben som den rette sandhed og Gud dermed var "sat på pension"²⁹ var kristendommen stadig trosretningen i befolkningen, men grundet videnskabens vækst og det nye menneskeideal. Voksende forståelsen af mennesket som en "medskaber af verden" og befolkningsvæksten i takt med urbaniseringen i de større byer og nye lægevidenskabelige og politiske tiltag forbedrede hygiejnen og sikrede vilkårene for flere menneskers overlevelse og formering. Det indikerede at Darwins teori var "sat ud af kraft" og at staten derfor måtte træde ind ved at føre tidens eugenik ud i praksis så man undgik degenerationen af de åndssvages arvmasse.³⁰ "Naturens Visdom bestod efter de fremdragne Eksempler i, at Folk døde hurtigere af Sult, Nød eller anden Elendighed, og Menneskevisdom gaar i dette Tilfælde ud paa at forhindre, at de overhovedet kommer til Verden, der iøvrigt fra Naturens Side var bestemt til at dø af Sult, Nød eller anden Elendighed."³¹ Her refererer Steincke til Darwins teori, der fremsagde at folk, der lever under dårlige kår som sulter eller på anden måde lider under elendigheder som fattigdom, åndssvaghed og arbejdsløshed ville dø hurtigere ifølge (..) "naturens visdom", men grundet det nye liv i byen og forbedringerne, der fulgte med overlevede og formerede flere menneske sig. Det indebar især de åndssvage som man mente formerede sig i hurtigere grad end andre.³² Derfor måtte der trædes ind med (...) "Menneskevisdom" som er den vished der fremsatte det moderne menneske. Steincke siger dermed at tvangssterilisation er nødvendigt for at kunne afvikle udviklingen af samfundets åndssvage. Tvangssterilisation af åndssvage lyder med nutidens syn inhumant, der blev også sat spørgsmålstegn ved det under vedtagelsen fra fx Hr. S. Rasmussen, der var konservativ politiker. Der var Steinckes modsvar: "om det egentlig var mere humant at tillade en aandsvag Kvinde at sætte 8 aandsvage Børn i Verden til den Tilværelse, de faar, end det er ved en Operation at fri hende og Samfundet for ikke at tale om den næste Generation for alle de uhyre Besværligheder, der vil fremkomme."³³ Steinckes påstand er, at det vil være mere inhumant at frisætte deres produktion fordi de afføder børn, der i fremtiden vil lægge

²⁸ Danmarkshistorien.dk - Aarhus universitet, 2024.

²⁹ Duedahl, 2019, S. 24

³⁰ Sørensen, 2021

³¹ Steincke, 1947, S. 143-144

³² Budtz-Jørgensen og Jeppesen, 2023, afsnit 1, (8:10 - 8:58)

³³ Steincke, 1947, S. 144

samfundet til last da de mente, at de ikke selv ville kunne forsørge dem, fordi de får det først vil avler dumme, åndssvage børn og for det andet fordi de får mange af dem, der ligesom deres forfædre vil leve en kummerlig tilværelse fordi samfundet så dem som ude af kontrol til at beherske den seksuelle drift. I modsætning til de gode familier, der fik knap så mange børn.³⁴

3.1.1. Repræsentativ som kilde

Eftersom kilden er en erindring, kan det augmenters at den ikke er særlig repræsentativ ift. vedtagelsen af "*Tvangssterilisationsloven*" da der er 13 år mellem lovens vedtagelse og K.K. Steinckes erindring. Kilden mister dermed en samtidighed fordi der er stor tidmæssige afstand på de 13 år kan Steincke have glemt relevante detaljer, for vedtagelsen. Jeg synes dog den har sin troværdighed til at give svar på, hvilke samfunds tendenser, der var for denne lov ift. menneskesynet, synet på de åndssvage og kriserne i 30'erne, der nødvendiggjorde brugen af tvang.

3.2. Sterilisationssag

Kildens ophav er en indstilling om adgang til sterilisation af Carla Hansine Petersen, og dermed en fortrolig institutionel kilde fortaget af fagfolk, der tillod steriliseringen af Carla i 1931 da hun var 27 år gammel. kilden stammer fra "*Rigsarkivets kildesæt De uønskede – sterilisation og kastration af "åndssvage"*". Indstillingen er fortaget i Brejning ved Den Kellerske Åndssvageanstalt af overlæge Wildenskov.³⁵ Tilladelsen til udførelse af steriliseringen er fortaget Af justitsministeriet i København. Sagsarket har sin ophavsperiode fra 1930 året efter den første sterilisationslov, hvor der indstilles til sterilisering og frem til 1934 ved den 2. efterundersøgelse af hende. Carla blev steriliseret på grundlag af hendes løst sagte og umoralske opførsel, hendes intelligenskvotient samt de biologiske forudsætninger, der vil føre til degenereret afkom. Kilden handler derfor både om det juridiske forløb frem mod steriliseringen samt, hvad der var argument for at sterilisere hende, som der var argumentation for at sterilisere ca. 13.000 personer, her af flest kvinder i

³⁴ Danmarkshistorien.dk 2021

³⁵ Hans Otto Wildenskov var overlæge ved Den Kellerske Anstalt i Brejning fra 1929 og frem til 1957. Han overtog ledelsen i 1932 efter Christian Keller (Duedahl, 2019, S. 191 - 194 og Danmarksgistorien.dk - Aarhus universitet, 2024)

årene mellem 1929 – 1967. Til sidst handler den også om hendes liv efter steriliseringen, men jeg vil primært fokusere på indstillingen til steriliseringen for at få indblik i, hvad der lå til grund for indgrebet. Carla "blev født den 21. juni 1903 i Hangbyrd Fattighus" i Ringsted landsogn og var barn af arbejder "Hans Peter Petersen og hustru Christiane Frederikke, f Andersen" og havde 5 levende søskende ud af 11. Carla blev for første gang anbragt af "Ringsted Landsogns Sogneraad" da hun var ca. 2 år gammel i år 1905 efter morens død, der splittede familien ad og som 20-årig kom hun på Sprogø.³⁶

3.2.1. Narrativer

I Carlas sag bliver der tydeligt fra Overlæge Wildenskovs side lagt vægt på de arvelige faktorer grundet slægtens åndssvaghed og sociale kår, Carlas intelligenskvotient og hendes løsagtige opførsel, der vil føre til uønsket svangerskab. Carla kom ud af en belastede familien med en fattig far, der på et tidspunkt i boede ude "ved Københavns Losseplads", hvor Wildenskov aflægger ham visit: "han er meget godlidende og godmodig, han kan aldrig indkassere Penge for Avisabonnement, da han stadig giver Udsættelse. Ved Samtale med ham faar jeg Indtryk af en smaatbegavet, havareret Person, der hutler sig igennem som Haandlanger og "Bud-dreng"³⁷ Wildenskov giver et billede af Carlas far som en person, hvis formulering giver udtryk for manglende begavelse. Derudover skildrer Wildenskov ham som en der lever en noget kummerlig tilværelse, hvor han bl.a. hutler³⁸ sig gennem livet ved arbejde, der tjener andre end ham selv, fordi han er (...) "godlidende og godmodig" når det handler om indtjening for arbejdet, lader han sig vente for ikke at støde nogen. Derfor kan han være naiv i troen på at han for betaling for arbejdet. Det er en tilværelse Wildenskov fremmer som selvforskyldt af det liv han har levet: "Faderen var meget fortrukken, vagabonderede, udeblev fra Hjemmet i dagevis, turede da rundt. Naar han var hjemme, pryglede han Konen."³⁹ Wildenskov skriver, at faren tidliger har beskæftiget sig med druk og en vagabonderende adfærd ved afrejse fra hjemmet, hvor man tænker moren har stået meget alene med 6 børn, mens faderen muligvis har flakket fra værtshus til værtshus. Når han så til gengæld var hjemme ligger Wildenskov vægt på at hjemmet var belastet i form af

³⁶ Danmarksgistorien.dk - Aarhus universitet, 2021

³⁷ Wildenskov, 1930 afsnit 21 (Danmarksgistorien.dk - Aarhus universitet, 2021)

³⁸ Ordnet.dk: hutle = at udstå besværlige vilkår

³⁹ Wildenskov, 1930, afsnit 21 (Danmarksgistorien.dk - Aarhus universitet, 2021)

prygl. Carlas mor skulle i følge Wildenskov have været "skikkelig",⁴⁰ men med hendes død blev familien splittede og Carla blev anbragt for første gang. Beskrivelsen af hendes far giver ikke tegn til at han vil kunne varetage opdragelsen af familiens 6 børn, hvilket var en general forståelse af dem, der var småt begavet, de sås som, ude af stand til at forsørge børn.

For at være erklæret åndssvag og blive anbragt på en åndssvageanstalt var kravet, at deres intelligenskvotient lå under 75. Det var ifølge optegnelser ikke tilfældet for alle kvinderne, der kom på Sprogø. Wildenskovs optegnelser fra 1938 viser at 26 ud af 152 Sprogøpiger "havde en IQ på over 75". De blev anbragt på øen fordi de ikke artede sig inden for samfundets normer, men derimod udviste en letfærdig og løsagtig opførsel i deres omgang med sandheden, der kunne fremstå samvittighedsløs og deres seksuelle omgang med mænd. Derudover var disse kvinder tit proletariats børn.⁴¹ Da det var dem, der måtte give slip på deres åndssvage barn. Det var tilfældet ved både Carla og Karoline vis IQ var lå mellem intervallerne 67,5 og 80.⁴² Carla intelligens testes to gange, hvor den første i 1920, viser at hun er sinke da hendes IQ svarer til en på 13 år trods hendes alder på 17, men ifølge journalen er hendes IQ ikke svarende til kravet for åndssvaghed.⁴³ Det er Først i 1930 den 17. juli hun erklæres let åndssvag da hendes intelligenskvotient siger 68.8 svarende til en på 11 år. Hun isoleres alligevel på Sprogø i oktober 1923, da hun efter en periode i prøvetjeneste returneres til Vejstrup Pigeheim grundet umoralsk adfærd: " hun var for løsagtig, enten havde hun Karlene hos sig om Natten, eller ogsaa hjemsoegte hun Omegnens Karlekamre, desuden var hun grænseløs løgnagtig og ikke fri for at rapse".⁴⁴ Hun beskrives her som løsagtig i sin omgang med mænd, der kunne føre til uønsket graviditeter og dermed uønsket degeneration. Desuden kunne hendes tendens til utugt føre til smitte med kønssygdomme som samfundet, så som de løsagtigt kvinders skyld. Da det var dem, der ikke kunne kontrollere deres drifter.⁴⁵ Udover seksuelle omgang med mænd udviser hun også upassende adfærd ved tendenser til grænseløshed, løgnagtighed og rapseri.⁴⁶ Adfærd hun

⁴⁰ Ordnet.dk: skikkelig = korrekt opførelse efter normerne

⁴¹ Ordnet.dk: Proletariat = den laveste klasse i samfundet

⁴² Budtz-Jørgensen og Jeppesen, 2023, afsnit 2, tidskode (9:19-10:39)

⁴³ Ordnet.dk: Sinke = en person, der ift. sin alder og jævnaldrende er "svagt begavet"

⁴⁴ Wildenskov, 1930, afsnit 8, (Danmarksgistorien.dk - Aarhus universitet, 2021)

⁴⁵ Kirkebæk, 2004, S. 40

⁴⁶ Ordnet.dk: rapseri = små tyverier fx fra en købmandsbutik

også tidligere skulle have udvist især seksuel løsagtig adfærd, da hun har haft seksuel omgang med karle,⁴⁷ soldater og en Mælkekusk.⁴⁸

3.2.2. Repræsentativ som kilde

Journaler som kilde er en ret repræsentativ kilde til at fremvise, hvilke årsager og vilkår, der blev fremhævet fra overlægens side for at få tilladelse til sterilisationen. Derudover er der en tydelig samtidighed, fordi journalen er bilag, der har indgået i sagen og har sit ophav i forbindelse med indstillingen. Journaler af denne gren, hvor det handler om at argumenter for en sterilisation, der skal ses som værende en nødvendighed for samfundet at udføre kan der fra overlægens side opstå citatforskydninger i form af narrativer som han fremmer og omfortolker så han skaber en bestemt fortælling, der fremmer nødvendigheden for at udføre operation fx ved at fremme de familiære omstændigheder som fattigdom, forældre, der ikke ku magte opdragelsen af deres børn samt svagbegavelse, tilbøjelighed til løsagtig og seksuel omgang med diverse mænd.⁴⁹ Det er omstændigheder, der skildres i både Carla og Karolines sag, der begge ønskes steriliseret inden de kommer ud i kontrolleret familiepleje⁵⁰ da de begge vurderes som i særlig risici for at blive besvangret ude i samfundet da de ikke kan modstå fristelserne til seksuel samvær med mænd, da de begge allerede har haft tendens til dette. Carla som flere gange har haft samvær med forskellige mænd og Karoline, der skulle have udvist interesse for mænd, hvilket Karoline modsiger i podcasten. Der lægges ved begge fokus på at eventuelt svangerskab vil afføde åndssvage børn, der ligesom dem og deres slægt vil være betinget af arvelig belastning.⁵¹ Grundet citatforskydninger, der kan opstå i denne type journaler kan journalen fremstå utroværdig til at give svar på, hvordan kvindens personlighed rigtig var da den kan være modificeret så det passer til argumentationen. Den giver modsat et godt indblik i, hvordan overlægen og samfundet systematisk ønskede at rense menneskeheden ved at sterilisere dem, der vil føde degenereret afkom. Derudover giver den svar på hvilke narrativer overlægen anvendte for at fremme adgang til indgrebet.

⁴⁷ Ordnet. Dk: Karle = mandlig medhjælper på en gård eller gods

⁴⁸ Ordnet.dk: Mælkekusk = person der transporterer mælk fra producent til mejeri

⁴⁹ Kirkebæk, 2004, S. 307

⁵⁰ Kontrolleret familiepleje var en måde at komme ud i det rigtige samfund og arbejde på, det krævede dog at man var arbejdsduelig altså i stand til at arbejde og dermed kun er lettere åndssvag. Duedahl, 2019, S. 84

⁵¹ Budtz-Jørgensen og Jeppesen, 2023, afsnit 1, tidskode (26:25 - 26:30 og 26:58-27:53)

4.0. En undskyldning

En officiel undskyldning er når en institution fx staten som i dette tilfælde undskylder for de handlinger, som er hændt i deres navn. Det er i denne sag omstændigheder som tvangssterilisationer, vold, overgreb, straf og isolation af de åndssvage.⁵² En officiel undskyldning er når en institution vedkender og siger officielt undskyld for de kritisable forhold en gruppe mennesker har været ofre for under institutionens varetægt, der var oprettet til at passe på dem. Det er en måde, hvor på den pågældende institution anerkender ofrenes værdighed som menneske samt den sorg som behandlingerne, har medført for ofrenes liv.⁵³

4.1. Hvorfor ønsker man en undskyldning

Karoline Olsen er en ud af to nulevende kvinder, der har været anbragt på Sprogø. Hun var derudover også en af de kvinder, der fik frataget sig muligheden for børn, da overlægen bl.a. mente at hun var i risici for at få et åndssvagt barn grundet slægtens arvelige belastninger. Et barn som overlægen mente hun ikke vil kunne "opdrage og forsørge" hun nævner her bl.a. at han praktisk talt ikke kunne vide, hvilket barn hun vil få.⁵⁴ I dag bor Karoline alene og klare sig selv, hvilket hun har gjort siden efter Sprogø da hun rejste til Sverige med hendes mand, hvor hun tjent sin egne penge gennem arbejde indtil pensionen som hun lever af nu.⁵⁵ Stempleet som åndssvag i Danmark og sterilisationen hun har fået fortaget kan hun dog ikke accepter da hun og hendes mand ikke har fået muligheden for at få deres egne børn, hvilket i mange år har været et stort ønske, der er blevet taget fra hende. Karoline har en børneseng stående inde på hendes værelse, hvor hendes hunde sover i stedet for de børn hun så brændende ønskede sig at få. Det er ikke en unormal følelse, hvis man tænker på det systematiske overgreb hun og mange andre har været udsat for i statens varetægt.⁵⁶ Det er ikke kun et savn man høre og føler ved Karoline en anden tidliger Sprogøpige udtrykker også et savn til at få sine egne børn, ved at putte en babydukke i en barnevogn.⁵⁷ Udover tvangssterilisationer som et tydeligt svigt er der også flere kvinder i løbet af tiden på Sprogø,

⁵² Wenstrup, 2023, (02:52 - 03:05)

⁵³ Villadsen, 2012

⁵⁴ Budtz-Jørgensen og Jeppesen, 2023, afsnit 1, (26:58 - 27:53)

⁵⁵ Kryger, 2023, (6:57 - 8:30)

⁵⁶ Budtz-Jørgensen og Jeppesen, 2023, afsnit 3, tidskode (1:59-2:07)

⁵⁷ Sørensen, 2022, Tidskode (13:58-14:07)

der oplevede straf ved umoralsk opførsel bl.a. Karoline, der efter en episode, hvor hun skulle have opført sig næsvist og gået frit på øen blev sat i isolationsrummet også kaldet "kredserummet" i en hel uge, hvor forstanderinden som Karoline her beskriver som "Dum" havde fastspændte og fikserede hende til sengen.⁵⁸ I kredserummet lå man til man opførte sig pænt da de tænkte, at pigerne blev bedre af den behandling, men det modsiger Karoline.⁵⁹ Den anden tidligere Sprogøpige oplevede også straf, hun kan ikke huske, hvad hun har gjort eller om hun bare skulle "gemmes væk" i ny og næ, men hun erkender også, at der kunne opstå situationer, hvor man opførte sig uanstændigt og var blevet konfus som hun siger Hun husker at blive fastspændt og placeret der i omkring 8 dage.⁶⁰ Det svigt den danske stat systematisk har udført på ca. 13.000 dansker her af flest kvinder, der blev stemplet som åndssvag og fik udført en sterilisering er med nutidens syn en inhuman behandling uanset, hvilke kriser eller livsvilkår, der skulle berettige en lov til at belemre åndssvages frihed og underlægge dem tvangssterilisering. Da det dengang ansås som en nødvendighed for samfundet at undgå degeneration, der ville lægge samfundet til last. Man kan nærmest tænke at de ikke så disse individer som mennesker de så dem ifølge tidens ideal i hvert fald ikke som et rigtigt menneske, men derimod som et galt menneske, der på den ene eller anden måde afveg fra normen. I dag ser vi tvangssterilisering som et overgreb, der ødelægger et andet menneske som Karoline udtaler. Derfor har hun i så mange år ønsket at få en undskyldning fra den danske stat, da de har "taget det vigtigste i ens krop" og frataget hende muligheden for børn når det er en drøm.⁶¹

4.2. Hvorfor skulle der gå flere år før Sprogøpigerne fik undskyldning

Det kan være svært at give en officiel undskyldning fordi der kan være gået år siden det skete. Det kan betyde at der ikke er nogle i live til at modtage undskyldningen, men i dette tilfælde var der ved undskyldningen to nulevende kvinder, som har været anbragt på Sprogø. Derudover kan dem, der legitimerede det dengang også være døde, så den, der giver undskyldningen, har ikke selv medvirket i det der foregik. Derfor har det i mange år været

⁵⁸ Budtz-Jørgensen og Jeppesen, 2023, afsnit 2, (19:17 - 21:45)

⁵⁹ Kryger, 2023, (06:05 - 06:23)

⁶⁰ Sørensen, 2022, (10:59 - 13:40)

⁶¹ Kryger, 2023, (00:11 - 00:30)

svært for regeringen at påtage sig ansvaret for behandlingerne.⁶² Karoline skrev første gang i 2002, hvor indenrigs- og sundhedsministeriet oplyste, at der ikke var mulighed for at yde erstatning da der ikke eksisterede erstatningsordninger for sterilisation. Derefter skriver Karoline igen i 2009, hvor socialministeriet ikke har yderligere tilføjelser.⁶³ I 2018 skriver Karoline så sammen med Hanne Budtz-Jørgensen i podcasten *Karoline, Journal 5305* et brev til Mai Mercado som daværende socialminister svare, at hun og regeringen ikke kan "påtage sig ansvaret for, hvordan samfundet var indrettet eller for menneskesynet" dengang.⁶⁴ D. 11. september 2023 fik Karoline samt andre, der har været anbragt i sær- og åndssvageforsorgen deres undskyldning af staten. Det var socialminister Pernille Rosenkrantz-Theil, der gav undskyldningen hun sagde i sin tale: "Hvad der overgik jer, er langt fra det Danmark vi tror på. Hvad der overgik jer, vil vi aldrig glemme. Hvad der overgik jer, skal aldrig gentage sig. På vegne af den danske stat. På vegne af den danske regering. Undskyld." Den udtalelse hørte Karoline fra et hospital i Sverige, da hun ikke havde mulighed for at møde op til selve begivenheden grundet sygdom, men kl. 16 ringer ministeren til hende. Karoline blev glad for den undskyldning hun endelig fik og siger "det betyder meget, jada meget."⁶⁵ Undskyldningen de anbragte fik sidste år var vigtig for som ministeren sagde det må aldrig glemmes Det er danmarkshistorie, der skal huskes så det ikke sker igen. Det er hændelser staten må stå ved, er sket i deres navn og sige undskyld for, fordi det med nutidens syn er kritisable omstændigheder de anbragte har oplevet. Undskyldningen er nødvendig for at anerkende ofrene og at behandlingen de har modtaget, er uacceptabelt. Dermed viser den danske stat at de og deres moral vil og skal gøre det bedre også overfor de svageste.

5.0. Konklusion

Jeg kan hermed konkludere, at der var berettigelse for at give en officiel undskyldning til ofrene i åndssvageforsorgen herunder kvinderne, der blev anbragt Sprogø og fik frataget sig muligheden for børn grundet tidens forståelse af disse mennesker som værende åndssvage

⁶² Villadsen, 2012

⁶³ Budtz-Jørgensen og Jeppesen, 2023, afsnit 3, (4:12 - 4:50)

⁶⁴ Budtz-Jørgensen og Jeppesen, 2023, afsnit 3, (9:02)

⁶⁵ TV2ØST, 2023, (02:49 - 04:00 og 05:33 - 06:18)

individer, der afveg fra normen og idealet om det moderne samfund. Mennesker, der ikke artede sig indenfor normen, og derfor ansås som værende letfærdig og løsagtigt. Disse individer var grundet deres seksuelle moral stemplet som åndssvage og farlige for det moderne samfund og menneske fordi de var ude af stand til at afstå for fristelser og dermed kontrollere de dyriske drifter. Deres tendens til at dyrke det seksuelle, vil nemlig føre til degeneration fordi Mendels teori fremsagde at åndssvaghed lå i generne og dermed var betinget af arvelige belastninger. Derfor blev det med 1900-tallet vigtigt at isolere disse individer fra samfundet for at afvikle den stigende degeneration. Da eugenikken så kom frem gennem 1900-tallet så K.K. Steincke og Christian Keller en mulighed for fast at afvikle degenerationen. Med den videnskab og kriserne i 1930'erne blev sterilisering af dem man mente var moralsk åndsvage set som en nødvendighed for samfundet at vedtage. Den nødvendighed er synlige i både K.K. Steinckes erindring der så nødvendigheden af vedtagelsen som et økonomisk tiltag så de fremtidige generationer ikke vil pålægge staten de mange udgifter som de åndssvage gjorde. Derudover indikeres der en systematisk udrensning af dårlige gener som det også ses i en sterilisationssag, hvor overlægen formår at argumenter for sterilisering som en nødvendighed da den pågældende åndssvag han ønsker steriliseret er betinget af arvelige belastninger der vil føre til degeneration og fødslen af åndssvage børn som den åndssvage forældre grundet de arvelige forudsætninger var ude af stand til at forsørge, men den dag i dag kan vi se at den systematiske behandling der er forgået er en inhuman behandling som staten har legitimerede. Derfor må staten den dag i dag stå til ansvar og sige undskyld for den behandling der blev udført. For at anerkende ofrenes sorg, behandlingen har medført og signalere at det var uacceptabelt og at det aldrig skal ske igen.

6.0. Litteraturliste

- Arslan, Senem. Et sted, to verdener - Anstalten, 1932, afsnit 3. DR, 21.12.2022.
[https://www.dr.dk/drtv/episode/et-sted-to-verdener -anstalten-1932_336963](https://www.dr.dk/drtv/episode/et-sted-to-verdener-anstalten-1932_336963),
Besøgt d. 10.01.2024.
- Budtz-Jørgensen, Hanne og Jeppesen, Anne. Karoline, journal 5305, Afsnit 1. Spotify,
marts 2023, <https://open.spotify.com/episode/3FRqLvBjxGTLKgyB1utsYk> Besøgt d.
30.01.24
- Budtz-Jørgensen, Hanne og Jeppesen, Anne. Karoline, journal 5305, Afsnit 2. Spotify,
marts 2023, <https://open.spotify.com/episode/5stZP6PkbKX4ZwTQxMrvTW> Besøgt
d. 30.01.24
- Budtz-Jørgensen, Hanne og Jeppesen, Anne. Karoline, journal 5305, Afsnit 3. Spotify,
marts 2023, <https://open.spotify.com/episode/1bmNRQEDmfPLZwDD1db6XC> Besøgt
d. 30.01.24
- Christensen, Bent. Gregor Mendel, Den Store Danske,
[https://denstoredanske.lex.dk/Gregor Mendel](https://denstoredanske.lex.dk/Gregor_Mendel), Besøgt d. 05.04.2024
- Danmarkshistorien.dk-Aarhus universitet. "Carla Hansine Petersens sterilisationssag,
1930-1934", d. 25. november 2021, Danmarkshistorien.dk
<https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/carla-hansine-petersens-sterilisationssag-1930-34> Besøgt d. 14.03.24
- Danmarkshistorien.dk-Aarhus universitet. "K.K. Steincke - Om vedtagelsen i 1934 af
Tvangssterilisationsloven, 1947", d. 13. oktober 2021, Danmarkshistorien.dk
https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/kk-steincke-om-vedtagelsen-af-tvangssterilisationsloven-i-1934-1947/#_ftn8, Besøgt den 15.03.2024
- Duedahl, Poul. Billeder fra en anden verden De Kellerske Anstalters historie, Gads
Forlag, 2. udgave, 2019.
- Granov, Kristoffer. Industrialiseringen, Faktalink.dk, januar 2015.
<https://faktalink.dk/titelliste/industrialiseringen>, Besøgt d. 04.04.24
- Kirkebæk, Birgit. Letfærdig og løsagtig - kvindeanstalten Sprogø 1923-1961, SocPol, 1.
opslag, 2004

- Krautwald, Charlie. "Socialreformen af 1933, Den Store Danske,
[https://denstoredanske.lex.dk/Socialreformen af 1933](https://denstoredanske.lex.dk/Socialreformen_af_1933) Besøgt d. 07.04.2024
- Krautwald, Charlie og Christiansen, Niels Finn. Kanslergadeforliget, Den Store Danske,
<https://denstoredanske.lex.dk/Kanslergadeforliget> Besøgt d. 07.04.2024
- Kryger, Peter. Steriliseret af staten, TV2 ØST, 03.03.2023,
<https://www.tv2east.dk/bundformat/steriliseret-af-staten> Besøgt d. 06.04.24
- Ordnet.dk. <https://ordnet.dk> Besøg d. 05.04.2024
- Steincke, K. K. Det trækker op - Ogsaa en tilværelse III, Fremad, 1947, 142-144,
[https://jura.ku.dk/jurabog/pdf/biografier/steincke ogsaa en tilvaerelse 3 1947.pdf](https://jura.ku.dk/jurabog/pdf/biografier/steincke_ogsaa_en_tilvaerelse_3_1947.pdf)
, Besøgt d. 15.03.2024
- Sørensen, Anne. Racehygiejne og eugenik i Danmark, ca. 1900-1967.
Danmarkshistorien.dk, 6. oktober 2021,
<https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/racehygiejne-og-eugenik-i-danmark-ca-1900-1967> Besøgt d. 07.04.24
- Sørensen, Brian. Kvindehjemmet på Sprogø (Dokumentar fra 1998), TV2 ØST,
01.09.2022, <https://www.tv2east.dk/kvindeanstalten-paa-sprogoe/kvindehjemmet-paa-sprogoe-dokumentar-fra-1998> Besøgt d. 06.04.24
- TV2 ØST. Karoline får undskyldning, TV2 ØST, 12.09.2023,
<https://www.tv2east.dk/kvindeanstalten-paa-sprogoe/karoline-faar-undskyldning>
Besøgt den 06.04.24
- Venstre. "Den økonomiske krise i 1930'erne", Venstre.
<https://www.venstre.dk/partiet/skoleweb/politisk-historie/verden-i-krig/oekonomisk-krise>, Besøgt d. 07.04.24
- Villadsen, Lisa Storm. Officielle undskyldninger 1945, Danmarkshistorien.dk, 24.
februar 2012. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/officielle-undskyldninger-1945> Besøgt d. 05.04.24